

УДК 811.133.1'373.45:811.111
DOI 10.30970/vir.2020.48.0.11051

ФРАЗЕОЛОГІЧНІ ОДИНИЦІ ТА ЇХНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ

Галина Рабош

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Університетська, 1, м. Львів, Україна, 79000, тел. (032) 239-41-98,
e-mail: galyna.rabosh1@gmail.com*

Особливість французьких фразеологізмів зводиться до їхнього частого використання в мові наукового, ділового та публіцистичного стилю. Це вислови з античної літератури, грецькі та латинські фразеологізми без перекладу. Побудова словосполучень передбачає певні типи і засоби синтаксичного зв'язку, семантику та граматичні особливості компонентів, лексичну та стилістичну диференціацію компонентів. Основну роль у формуванні висловлювання відводять дієслову, оскільки воно виражає спосіб дії (наказовий, умовний...), її завершеність чи незавершеність, умовність чи безумовність. Окрім граматичних значень, дієслово передбачає власну семантику, тобто сполучуваність дієслова з іменниками, прислівниками або прийменниками.

Важливу роль відводять явищу поширення значення компонентів чи складових фразеологізму, коли додаткові компоненти підсилюють чи актуалізують основне значення фразеологізму та додають більшої експресивності певній фразеологічній одиниці.

Значної уваги заслуговують словосполучення, в яких внутрішня форма зумовлена вживанням прийменників, сполучників, які слугують для передачі різних обставинних значень. Тобто додаткові компоненти актуалізують основне значення фразеологізму.

Ключові слова: фразеологізми; буквально значення; ідіоми; образність.

У сучасному мовознавстві розрізняють декілька типів фразеологізмів. Як зазначив український лінгвіст О. Д. Пономаренко, такими є: фразеологічні зрощення, фразеологічні єдності та фразеологічні сполучення, у тім числі фразеологічні вислови [3, с. 87]. Фразеологічні вислови – це стійкі звороти, які в процесі мовлення виступають як сталі мовні одиниці, включаючи слова вільного значення. До них належать прислів'я, крилаті вислови, приказки, порівняння (бідний як церковна миша, шукайте і знайдете, мовчання – знак згоди) – сентенції, які вводять у речення для вираження фінальної думки, результату дії, висновку чи підсумку.

Фразеологічні вислови номінативного типу – це мовні кліше, виражені простим словосполученням (*l'auto-suffisance alimentaire* – *самозабезпечення*

продовольством; champagne électorale – виборна кампанія; la protection de l'environnement – захист довкілля, favoriser l'essor – сприяти економічному зростанню, le lourd héritage de colonialisation – тяжкі наслідки колоніалізму).

Фразеологічні зрощення трактують як сталі словосполучення, зміст яких не можна вивести зі значення самих компонентів. Фразеологічні єдності включають сталі словосполучення, зміст яких частково виводиться зі значення їхніх складових. Це, загалом, ідіоми, які утворилися з вільних синтаксичних словосполучень унаслідок їхнього образного переосмислення. До таких належать: *en faire une tartine – робити з мухи слона; c'est de la tarte – це простіше простого.*

Фразеологічні сполучення – це стійкі вислови, які охоплюють вільні слова та фразеологічно пов'язані між собою слова зі спільним значенням. Їхнє цілісне значення впливає з семантики окремих слів. Наприклад: *c'est une vrai glu – пристав як причепана; il n'y a plus rien à glaner – не мати жодної користі; froncer les sourcils – насунути брови; question à cent francs – делікатне питання.*

За своєю етимологією фразеологізми поділяють на:

– сталі вислови з народної мови (приказки, прислів'я, анекдоти тощо): *рука руку миє, як горохом об стіну;*

– професіоналізми, які набули метафоричного змісту та вживання.

Особливість значної частини французьких професіоналізмів полягає у їхньому частому використанні як у мові наукового, офіційно-ділового та публіцистичного стилю, так і в широкому застосуванні в розмовній мові (*problèmes douloureux – болючі проблеми; tirer, toucher à sa fin – наблизитися до завершення; trainer en longueur – затягувати переговорний процес; jeter les bases – закласти фундамент; surprendre au dépourvu – спіймати на гарячому; prendre en flagrant délit – застати зненацька*). Це, зокрема:

– переклади з інших мов та іншомовні запозичення фразеологізмів без перекладу (*guerre froide – холодна війна*).

– вислови з античної літератури: *la pomme de discorde – яблуко розбрату; la boîte de Pandore – скринька Пандори; le cheval de Troie – Троянський кінь; reporter aux calendes grecques – відкласти в довгу шухляду; passer sous les fourches caudine – пройти під кавдієвим ярмом; le noeud gordien – гордіїв вузол;*

– вислови релігійного чи біблійного походження: *fruit défendu – заборонений фрукт; terre promise – обіцяна земля; s'en lever les mains – вмити руки, змитися вчасно;*

– грецькі та латинські фразеологізми без перекладу: *terra incognita – обіцяна земля; veni, vidi, vici – прийшов, побачив, переміг; la part de lion – левова частка; le cheval de Troie – Троянський кінь.*

З огляду на норми будь-якої літературної мови, виникає питання правильності словосполучень, які необхідно побудувати з дотриманням лексико-граматичних характеристик цієї мови. Побудова словосполучень передбачає певні типи і засоби синтаксичного зв'язку, семантику та граматичні особливості компонентів, лексичну та стилістичну диференціацію компонентів [3, с. 233]. Головну роль у формуванні висловлювання відводять дієслову, оскільки воно

виражає спосіб дії (наказовий, умовний...), її завершеність чи незавершеність, умовність чи безумовність. Окрім граматичних значень, дієслово передбачає власну семантику, тобто сполучуваність дієслова з іменниками чи прислівниками або прийменниками. Підпорядковуючи повнозначні частини мови, дієслово утворює словосполучення або фрагменти речення. Граматичний зв'язок дієслова з іменними частинами мови реалізується в керуванні, у поєднанні з прислівником чи сполучником – у приляганні. Своєю чергою, іменники як стрижневі слова можуть поєднуватися сполучниками, прийменниками, тобто означальними чи доповнювальними та додатковими відношеннями. Такі типи зв'язку актуальні для французької мови. Щоб словосполучення повноцінно виконувало припустимо номінативну функцію, у ньому необхідно правильно підібрати слова, які чітко передають думки, судження. З огляду нехтування точного значення слів, виникають сполучені поєднання слів. Візьмемо (як приклад з неточним відтворенням компонентів фразеологічних виразів) вираз *у нього ціла бібліотека книг*, де слово *бібліотека* означає зібрання книг. Правильно казати: *у нього – ціла бібліотека*, або ж *у нього книг – ціла бібліотека* чи інше словосполучення; вираз *було запропоновано вихід з глухого тупика* слід вживати як *вихід з глухого кута (безвиході)*. Аналогічні ситуації спостерігаємо у французькій мові, коли неправильно вжиті компоненти демонструють відсутність або незрозумілість потрібного образу, наприклад: *Cette fête, quel bel ordonnancement*. Слово *ordonnancement* часто вживають замість *ordonnance*. Насправді слово *ordonnancement* використовують для вираження здійснення контролю за виконанням комерційного замовлення або дозвіл на видачу грошей бухгалтерською установою. Для вираження постанови про виконання організаційного заходу достатньо вжити слово *ordonnance*, яке має значення «вказівка, рішення».

Неправильними чи такими, що не відповідають літературній нормі, вважають плеонастичні словосполучення (від гр. *pleonasmos* – надмірність, багатослів'я), в яких уживають споріднені за змістом, проте такі, що уособлюють надмірність, значення для точнішого відтворення та передачі думки або ідеї [3, с. 234] (в укр. мові – спускатися вниз, селяни села). У французькій мові аналогічні помилки можна почути з вуст пересічних французів та публіцистів, наприклад, *panacée universelle*. Це вияв плеоназму, оскільки слово *panacée* (від гр. *panakeia*) вже за своїм змістом означає універсальний, загальноприйнятий засіб, отож додаткове його вживання є вираженням надмірності та зайвого вживання однакового значення.

Особливої уваги заслуговують словосполучення, в яких внутрішня форма зумовлена вживанням прийменників, функції яких зводяться до передачі різних обставинних значень. Наголосимо, що саме у таких словосполученнях виявляється національна специфіка мови та її структурні характеристики. Йдеться про явище поширення значення компонентів чи складових фразеологізму, коли додаткові компоненти підсилюють чи актуалізують основне значення фразеологізму та додають більшої експресивності певній

фразеологічній одиниці. Отож автори ділового та письмового стилю часто вдаються до використання таких допоміжних засобів, як службові одиниці, до яких належать прийменникові звороти, сполучники та сполучникові звороти. Помилки у підборі прийменників у фразеологічних словосполученнях пов'язані з незнанням значення прийменника або впливу інших мов, як це спостерігаємо в українській мові, зокрема, внаслідок впливу російської мови. Наприклад, можна почути вирази: *знущатися над кимось* замість *знущатися з когось*; *за особистою справою* замість *в особистій справі*. Аналогічні помилки спостерігаємо у французьких прийменникових словосполученнях. Наприклад, словосполучення *pallier à* вимагає вживання прямого додатка, отож слід писати *pallier une défaillance, pallier une carence, une erreur*, однак не з прийменником *à*, оскільки вживання з прийменником спричиняє зовсім інші асоціації. Відомо, що прийменники передають певні відтінки часових, причинових чи умовновизначених значень як в українській, так і у французькій мовах. Помилкове вживання російських прийменників виявлено у численних українських конструкціях. Неправильне застосування прийменників простежують в українській мові: *під Новий рік* замість *з наближенням Нового року*; *за батька Хмеля* замість *при Хмельницькому, при демократії*, де відчувається очевидний вплив російської мови. Отож важливо наголосити, що об'єктивні значення в українській мові виражають прийменниками *за, з, щодо, на, в(у)*: інший *за* значенням, міністерство *в* справах молоді, юрист *за* фахом.

Зауважимо, що подібні помилкові конструкції використовували у радянській українській документації під впливом російської мови, оскільки українського діловодства не існувало, а російські конструкції просто заповнили український простір. Такий вплив інших мов доволі негативно впливає на мову-реципієнта, спотворюючи її власні лексико-граматичні структурні характеристики. Подібні помилки трапляються у французькій мові під впливом, припустимо, англійської мови. Наприклад, замість *dans ce temps* слід вживати *de (en) tout temps, par ce temps, en temps de*.

Зі стилістичного боку, фразеологізми поділяють на розмовно-побутові та народнопоетичні фразеологізми (мороз пішов шкірою, ряст топтати, вдало видати заміж). Відповідно до функцій, які покладають на ці службові одиниці, їх класифікують на прийменникові та сполучникові фразеологізми, які несуть серйозне граматичне навантаження у побудові словосполучення. У французькій мові їх будують за такою моделлю: прийменник + іменник з артиклем чи без нього + прийменник *de* [3, с. 235]. Найуживанішими компонентами прийменникових фразеологізмів у французькій мові є такі прийменники: *à, sous, sur, en, pour, dans la mesure que*. Наведемо приклади найуживаніших фразеологізмів з прийменником *à*: *à titre de* – як, під видом; *à défaut de* – за відсутності; *à coups de* – за посередництва, з допомогою; *aux dépens de* – за рахунок когось, чогось; *au prix de* – ціною, з допомогою; *au gré de* – з власної волі; *sur ces entrefaites* – з плином часу, поступово; *à côté de* – порівнюючи; *à son gré* – на свій лад.

Вирази з прийменниками *sous, en, pour, sur*: *sous le coup de* – під враженням, під дією; *sous couleur de* – під видом, за підстави; *en guise de* – замість, під видом; *pour le compte de* – від імені; *sur le dos de* – за рахунок. Особливість прийменникових фразеологізмів полягає у тому, що їх вживають перед іменником чи перед інфінітивом.

Оскільки сполучникові фразеологізми виконують роль сполучників у реченні, їх використовують для вираження підрядності між членами речення. У структурному плані сполучникові фразеологізми представляють, здебільшого, непередикативні словосполучення, хоча передикативні також трапляються. Прості сполучникові фразеологізми мають таку структуру: прийменник + прислівник або ж іменник + сполучник *que*. Наведемо деякі з них: *pour peu que* – вартує, як тільки; *peu s'en faut que* – ледь не; *pour autant que* – якщо тільки; *en tant que* – як. Складні сполучникові фразеологізми складаються з двох чи більше компонентів (*quand bien même que*). Складні фразеологізми можуть мати передикативну структурну форму, коли дієслово супроводжується сполучником *que*: *tant s'en faut que* – далеко не, зовсім ні; *si tant est que* – якщо дійсно тільки.

Як уже зазначено, функція службових одиниць зводиться до відтворення та передачі емоційно-зображувальної та описової функції в реченні [3, с. 87] та слугує для експлікації певних подій, явищ чи фактів. Службові фразеологізми вживають, здебільшого, з дієсловами у підрядних реченнях часу, умови, причини, наслідкових реченнях: *à mesure qu'elle parlait*; *pour peu qu'on cherche à démêler les intrigues*; *si bien que le garçon se sentit frappé...*, *quand bien même l'Ukraine éliminerait les faits de corruption...*

Службові фразеологічні одиниці, зазвичай, не можна трактувати як члени речення, адже вони виражають лише граматичні співвідношення між основними членами речення. Кількість службових фразеологізмів у сучасній французькій мові порівняно незначна, проте частотність їхнього використання у реченнях доволі висока. Службові одиниці допомагають авторові точніше та повною мірою відтворити своє ставлення до висвітлюваних подій, фактів, сприяють наочності вираження думок, що збуджує відповідні емоції у читачів, дає змогу оволодіти їхньою увагою, зосередитися на основній ідеї. Вони стають невід'ємною частиною речення. Наведемо кілька прикладів: *доводити до абсурду, збити з пантелику* та інші.

Окрім введення у текст словосполучень без зміни семантики і структури, сильного ефекту досягають шляхом видозміни (трансформації) фразеологізму. Саме тому майстри ділового та публіцистичного стилю вдаються до різноманітних видозмін семантики і структурних перетворень фразеологізмів, часто-густо на свій розсуд, видозмінюючи компоненти фразеологічного виразу задля доступного розуміння значення фразеологізму. З погляду стилістики така трансформація необхідна задля оновлення семантики і структури фразеологізмів та задля збереження їхнього фразеологічного образу. Часткове перетворення семантики фразеологізму зводиться до переважаючого сприйняття прямого чи переносного значення фразеологізму. Повне семантичне перетворення фразеологізму полягає у переході вільного словосполучення у категорію

фразеологізму, що створює комічний ефект (*на руках носити*) або заміни чи опускання компонентів фразеологізму та руйнування фразеологічної одиниці як такої. Семантичні перетворення містять навмисне обігрування прямого значення деяких компонентів фразеологізмів та протиставлення вільного і фразеологічного значень фразеологізму [2, с. 184]. Йдеться про фразеологічний каламбур, завдяки якому з метою сатиричного відтворення дійсності фразеологізм сприймається як нероздільне словосполучення. Такі семантичні перетворення налічують дві видозміни – з навмисним обгрунтуванням прямого значення окремих компонентів фразеологізму та протиставленням вільного і фразеологічного значення. У цьому контексті можемо говорити про заміну одного з компонентів омонімом або іншим фонетично близьким словом. Проаналізуємо добре відомий вираз *dormir la grasse matinée*. Відповідно до етимологічного пояснення виразу, слово *grasse* замінює слово *grande* – проспати повний день (на дворі великий день). Звичайно, можна було б змінити вихідну форму виразу і перетворити його у звичайний вільний вираз. Проте у випадку видозміни ключового слова ми зіштовхуємося з неможливістю передати іронічне чи сатиричне забарвлення цілого виразу. Трапляється, що первинні лексико-граматичні структури словосполучень не усвідомлюються як такі. Тоді семантична перебудова фразеологізмів спричиняє відчутний логічний розрив між формою та змістом виразу, що підсилює ідіоматичний ефект виразу. Йдеться про невідповідність між реальними явищами та тими, на які вони претендують сприйматися. Тобто ми маємо справу з частковим чи повним семантичним перетворенням фразеологізму. В цьому контексті невідповідність між прямим та переносним значеннями фразеологізму, безперечно, сприятиме глибшому розкриттю фактів, подій та виявленню потаємних підводних каменів, часто прихованих та неочікуваних, коли сатиричне відтворення дійсності спонукає до виявлення нечітко виражених, прихованих понять.

Чимала кількість французьких фразеологізмів містить слова старофранцузької мови, значення і зміст яких зумовлюють певні невизначеності. Проте, на думку деяких французьких лінгвістів, така актуалізація старофранцузьких слів чи конструкцій важлива для збереження семантичного навантаження фразеологізму, коли зберігається, наприклад, співвіднесеність з номінативним фразеологізмом [3, с. 88]. У виразі *à huis clos* слово *huis* – за зачиненими дверима (*huis* – *двері* (архаїзм)). Значення цього виразу стане зрозумілим за умови його сприйняття як цілісної мовної одиниці. Вираз *chercher noise à qn* (шукати сварки з), де *noise* – *сварка* (архаїзм), сприймається тільки як семантично визначена фразеологічна одиниця. Замінюючи *noise* сучасним словом *querelle*, ми отримуємо вираз, який втратив би своє фразеологічне забарвлення або своє фразеологічне навантаження. Важливо вказати, що деякі з таких фразеологізмів не тільки зберегли старі значення, а й набули нових. Вираз *à huis clos* у сучасній французькій мові набув іншого фразеологічного значення – в тісному складі, в колі. У діловій та публіцистичній мові послуговуються розмовними фразеологічними одиницями, зрідка вдаються до літературних фразеологізмів, видозмінюючи їх або залишаючи без змін.

Інколи можемо спостерігати порушення логіко-семантичних зв'язків між фразеологічними компонентами в результаті надуманої комбінації компонентів, коли неможливо вивести значення фразеологізму. При цьому не слід забувати, що більшість французьких слів є полісемічними [4, с. 47]. Такі слова містять бурлескний відтінок, до якого може вдатися автор. Наведемо деякі з них: *n'y voir que de la braise* – нічого не помічати; *ruer dans les brancards* – чинити спротив, опиратися.

Фразеологічні одиниці можуть також вводити у реченні і без допоміжних засобів, наприклад, ідіоми, які для детальнішого вираження основної ідеї вплітаються в будову речення як його складові, тобто головні чи другорядні члени речення.

Особлива група французьких фразеологізмів представлена комунікативними фразеологізмами, які мають структурну будову речення та співвідносяться з ним. Такі словосполучення можна перекласти тільки виходячи зі змісту речення [4, с. 146]. До речі, їхні значення можна співставляти зі значеннями прислів'їв. Такі фразеологізми виражають незавершену думку і передають основну ідею з допомогою словосполучення вільного вживання. До таких належать: *les mains lui démangent de, il lui manque un clou* – в нього не всі вдома; *on n'y peut tenir* – це нестерпно.

У морфологічному плані зміни такого типу фразеологізмів пов'язані зі зміною способу дії (дійсний, умовний чи суб'юнктивний). Наприклад, *la moutarde lui monte au nez* – він рознервувався; *après lui il fallait tirer l'échelle* – його не переплюнеш; він всіх за пасок запахне, *qu'a cela ne tienne* – за цим справа не стоїть. Морфологічні зміни комунікативного типу фразеологізмів включають зміни дієслова в числі, часі та особі, наприклад: *son compte est bon votre compte...* – він/ви отримає/єте заслужено; *les eaux sont basses – les eaux étaient basses* – в кишені вітер свистить, пусто; *bien lui en prend – bien lui est pris* – йому щастить, йому пощастило. За своєю синтаксичною будовою комунікативні фразеологізми можуть виглядати як просте з нерозширеним значенням речення, наприклад: *les carottes sont cuites* – все зрозуміло; *ça va* – все в порядку. Або ж як просте речення з розширеним значенням: *l'affaire est dans le sac* – діло в шляпі.

Інший тип фразеологізмів з так званою закритою структурою передає завершену думку. Такі фразеологізми сприймають як довершене та цілісне словосполучення, вони можуть налічувати такі презентативні вирази: *c'est le voilà – c'est la mer à boire* – це надто важка справа; *voilà le hic* – ось де відгадка, де захована собака.

Поряд з поширенням компонентів, у всіх мовах широко використовують скорочення (еліпсис), зменшення числа компонентів, які легко можна відновити [3, с. 48] (укр. мовою: *ні слуху, ні духу; Богові – Боже, кесареві – кесарево; tel père tel fils – який батько, такий син*). Поєднання вищезгадуваних стилістичних прийомів допомагає авторові донести до слухача чи читача в оригінальний спосіб свої думки, спостереження, судження та викликати відповідні емоції чи ставлення.

Щодо модальних фразеологічних одиниць зазначимо, що вони також не володіють номінативною функцією. Проте, на відміну від службових фразеологізмів, вони наділені самостійним значенням та здатністю до незалежного вживання, хоча не є членами речення. Такі фразеологізми вважають окремо визначеними словами, їх не можна корелювати з іншими словами чи словосполученнями. Модальні фразеологізми можуть набувати структурної предикативної чи непередикативної форми словосполучення. Непредикативні фразеологізми поділяють на одновіршинні та фраземи. Одновіршинні словосполучення містять визначальний прийменник та знакове слово, яке може виражати:

- іменник з артиклем чи без нього: *à la rigueur* – в крайньому випадку, якщо на те пішло; *au fond* – *no cymi*; *du reste* – тим не менше, до того ж; *par bonheur* – на щастя;
- прислівник: *d'ailleurs* – проте; *au surplus* – до того, вдобавку;
- займенник: *après tout* – в кінцевому рахунку;
- прикметник: *pour sûr* – напевно, вочевидь.

Модальні фраземи виконують, зазвичай, підрядну функцію. Їхнє знакове слово можуть виражати з допомогою іменника – *à coup sûr*, прикметника – *bien sûr*, дієприкметника – *bien entendu*, прислівника – *pour rien au monde*, а також інфінітива – *à tout prendre, pour tout aller*.

Предикативні модальні фразеологізми представлені у французькій мові словосполученням дієслова у третій особі однини теперішнього часу дійсного, умовного чи наказового способу та займати будь-яке місце в реченні. До таких можна зачислити: *comme qui dirait* – так би мовити, на кшталт того, що; *coûte que coûte* – що б не сталося; *cela va sans dire* – само собою зрозуміло.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Гак В. Г. Теория и практика перевода / В. Г. Гак // Перевод фразеологических единиц. – Москва : Интердиалект +, 2003.
2. Назарян А. Г. Фразеология современного французского языка / А. Г. Назарян // Лексико-стилистические особенности фразеологических единиц французского языка. – Москва : Просвещение, 1980.
3. Пономаренко О. Д. Сучасна українська мова / О. Д. Пономаренко // Лексикологія як розділ мовознавства. – Київ : Либідь, 2001.
4. Berthier P. V. Le français écorché / P. V. Berthier, J. P. Colignon. – Paris : Librairie classique E. Belin, 1987.

Стаття надійшла до редколегії 30.08.2019

Прийнята до друку 10.09.2019

PHRASEOLOGICAL UNITS AND THEIR TRANSFORMATIONS

Galina Rabosh

*Ivan Franko National University of Lviv,
1, Universytetska Str., Lviv, Ukraine, 79000, tel. (032) 239-41-98,
e-mail: galina.rabosh1@gmail.com*

The peculiarity of French phraseologisms is that they are frequently used in the language of scientific, business and journalistic style. These are expressions from ancient literature, Greek and Latin phraseologies without translation. The construction of phrases assumes certain types and means of syntax, semantics and grammatical features of components, lexical and stylistic differentiation of components. The main role in the formation of the utterance is given to the verb, since it expresses the mode of action (punitive, conditional ...), its completeness or incompleteness, conditionality or unconditionality. In addition to grammatical meanings, the verb assumes its own semantics i.e. compatibility of the verb with nouns, adverbs or prepositions.

An important role is played by the phenomenon of the propagation of the value of components or components of phraseology, when additional components enhance or actualize the fundamental value of phraseology and add more expressiveness to the given phraseological unit.

Particular attention is given to phrases in which the internal form is conditioned by the use of prepositions, conjunctions, which serve to convey various circumstantial meanings. That is, additional components actualize the fundamental importance of phraseologism.

Key words: phraseologies; literal meaning; idioms; images.